

Jakub Bendkowski

NAGROBKI GOTYCKIE KRÓLÓW POLSKI W POZNANIU
I KRAKOWIE

Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. Tadeusza Jurkowińskiego
w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk

STRESZCZENIE

W pracy tej po raz pierwszy podjęto próbę całościowego opracowania sześciu gotyckich tumb upamiętniających królów Polski: Władysława I Łokietka (zm. 1333), Kazimierza III Wielkiego (zm. 1370), Władysława II Jagiełły (zm. 1434), Kazimierza IV Jagiellończyka (zm. 1492), Jana Olbrachta (zm. 1501), oraz Bolesława Chrobrego (zm. 1025). Pięć pierwszych znajduje się w katedrze w Krakowie, ostatnia, niezachowana, znajdowała się w tumie poznańskim. Ograniczenie tematu do tych nagrobków ma swoje uzasadnienie w typie pomnika nagrobnego – tumbie z baldachimem – oraz jego powiązaniu w Królestwie Polskim z pochówkami królów. W innych państwach nie trzymano się tak ściśle zasady, by tumba baldachimowa upamiętniała zmarłego pomazańca.

Tak zarysowany przedmiot badań wpłynął na podział pracy, która składa się z dwóch głównych części tj. syntezy oraz katalogu nagrobków. Pierwsza część pracy podzielona jest w taki sposób, by omówić poszczególne elementy struktury tumb (płyty wierzchnie, ścianki boczne, baldachimy) wraz z ich ikonografią, ukazując przy tym ich specyfikę na możliwie szerokim tle porównawczym.

Część pierwszą rozpoczyna rozdział 1. - *Wprowadzenie* (podzielone na dwa podrozdziały: *Pochówek w kościele* i *Pochówki w katedrach w Poznaniu i*

Krakowie), w którym przedstawiam miejsce pochówku, którym był kościół katedralny, oraz rozmieszczenie królewskich nagrobków w obu katedrach. Na ich umiejscowienie wpłynęło wiele czynników: m.in. architektura gmachów katedralnych, rozmieszczenie ołtarzy, położenie grobu świętego Stanisława. W rozdziale 2. – *Figury władców na płytach wierzchnich tumb. Postawa stojąco-leżąca. Portret* - poruszona została problematyka płyty wierzchniej i umieszczonej na niej figury wyobrażającej króla. Najpierw zarysowuję genezę umieszczania wizerunku zmarłego na płycie wierzchniej tumb, następnie problem postawy stojąco-leżącej. Wiąże się z tym także kwestie portretu (pseudoportretu) władców i dążenia do coraz bardziej realistycznego ukazywania twarzy, co miało swoją kulminację w wizerunkach Władysława II Jagiełły, oraz Kazimierza IV Jagiellończyka dłuta Wita Stwosza. Realizm tych ostatnich był tak daleko posunięty, iż wielu badaczy sądziło, że rzeźbiarze oparli się na maskach pośmiertnych zdjętych z twarzy monarchów.

W 3. rozdziale - *Płyty wierzchnie tumb. Wizerunki królów i ich symbolika* przedstawione zostały przede wszystkim regalia i ich znaczenia symboliczne, mające ogromny wpływ na pojmowanie królewskich wizerunków nagrobnych. Król, jako pomazaniec, był obrazem Boga - „Rex imago Dei”. Przedmioty, które dzierżył w rękach i miał na sobie (berło, jabłko, korona, płaszcz, miecz, zbroja, pierścienie) wyróżniały go i podkreślały, że reprezentował za życia nieśmiertelną *dignitas*. Przypominały również, że w swoim postępowaniu kierował się cnotami (dla dobra poddanych) takim jak: sprawiedliwość, roztropność, męstwo (rycerskość), obrona słabszych (sierot i wdów), a także walczył za Chrystusa i jego Kościół. By lepiej pojąć znaczenie tych przedmiotów ukazuję ich rolę w ceremoniach takich jak koronacja i pogrzeb monarchy w Królestwie Polskim. Przedstawiam też po krótku dzieje polskich regaliów średniowiecznych, których formy mogły, ale wcale nie musiały, wpłynąć na kształt insygniów ukazanych na nagrobkach w Poznaniu i Krakowie (podrozdział 3.3). Analizie poddaję też figury

lwów i smoka umieszczone pod nogami Kazimierza III Wielkiego i Władysława II Jagiełły.

W rozdziale 4: *Ścianki boczne tumb* - zajmuję się ściankami bocznymi nagrobków, zarówno ich stroną artystyczną jak i ikonografią, starając się znaleźć dla nich podobne dzieła w sztuce europejskiego średniowiecza. Pierwsza chronologicznie tumba – Władysława I Łokietka zawiera bardzo interesujące przedstawienia na bocznych ściankach, które ukazują liturgię pogrzebu i opłakiwanie zmarłego. Przedstawione tam osoby mogą być według mnie konkretnymi postaciami historycznymi, co staram się uzasadnić odwołując się do analogicznych przykładów (nagrobki Henryka IV Prawego i Klemensa VI). Ścianki boczne nagrobka Chrobrego zdobiły natomiast przedstawienia apostołów, Zwiastowania, oraz Koronacji Marii. Ten rzadki w nagrobkach królewskich program maryjno-eklezjologiczny wskazywał, że tumba upamiętniała nie tylko pierwszego koronowanego władcę Polski, ale i dobrodzieja poznańskiej katedry, którego po śmierci kler poznański otoczył szczególną opieką. Wiele trudności w interpretacji nastroczają przedstawienia mężów na ściankach tumbi Kazimierza III Wielkiego. Tutaj niełatwo ustalić, czy są to konkretne osoby. Prawdopodobnie jest to przedstawienie rady królewskiej. Na nagrobku Władysława Jagiełły ukazano z kolei figury mężczyzn-płaczków podtrzymujących tarcze z herbami państwowymi oraz ziem Królestwa Polskiego i Litwy. Ten nietypowy program heraldyczny powtarza w dużej mierze program pieczęci majestatowych Jagiełły. Nowością jest umieszczony na nagrobku herb ziemi wieluńskiej. Być może ten zespół herbów miał obrazować zasługi rewindykacyjne króla. Wyobrażone przy cokole tumbi figurki psów i sokołów (rzecz niespotykana w sztuce europejskiego średniowiecza) to prawdopodobnie przywołanie myśliwskich zamiłowań władcy (o czym wielokrotnie wspomina Jan Długosz) i wskazanie jego wysokiego statusu. Powtórzenie (z mniejszą liczbą herbów) programu heraldycznego z nagrobka Władysława Jagiełły i mężczyzn-trzymaczy znajdujemy w kolejnej tumbie, Kazimierza IV Jagiellończyka. Tutaj jednak zostały one pokazane w

nowym stylu. Zwłaszcza postacie płaczków nabrały żywości i cechuje je duże zindywidualizowanie (rysy twarzy). Z rozbudowanego programu dekoracji zrezygnowano tworząc nagrobek Jana Olbrachta, co wynikało m.in. z umieszczenie tumby w niszy arkadowej i nadania jej formy pulpitowej. Ścianki boczne są niemal zupełnie pozbawione ozdób. Ściankę frontową wypełnia inskrypcja sławiąca zmarłego króla i wymieniająca fundatorów monumentu, królewicza Zygmunta i królową matkę, Elżbietę Rakuszanką.

W 5. rozdziale - *Baldachimy* - podzielonym na pięć podrozdziałów opisano i przeanalizowano pięć baldachimów (nie wiadomo jak wyglądał baldachim nad tumbą Bolesława Chrobrego, jeśli w ogóle istniał), które w szczególny sposób wyróżniały tumby królów Polski. Pierwszym tego typu dziełem w Odrodzonym Królestwie był nagrobek Władysława Łokietka. Niestety baldachim ten nie zachował się (znane są tylko fragmenty). W przypadku nagrobków Kazimierza III Wielkiego i Kazimierza IV Jagiellończyka wiele uwagi poświęcam ikonografii tych elementów mikroarchitektury. Zwłaszcza ten drugi przykład, o kapitelach zdobionych scenami o wymowie chrystologicznej i maryjnej wymagał dogłębnej analizy i porównań z dziełami m.in. Rogiera van der Weydena. Zerwaniem z tradycją umieszczania tumby pod baldachimem było ulokowanie gotyckiej płyty z wizerunkiem Jana Olbrachta w obszernej niszy ujętej arkadą, która była już dziełem renesansowym.

W drugiej części pracy znajduje się sześć haseł katalogowych poświęconych wszystkim omawianym nagrobkom. Zebrane są tam podstawowe dane, w tym ich historia, przekazy ikonograficzne, a także stany badań. Po hasłach umieściłem zestawienie bibliografii przedmiotu. W osobnym tomie znajdują się ilustracje.

Jakub Bendkowski

GOTHIC TOMBSTONES OF POLISH KINGS IN POZNAŃ AND CRACOW

PhD Thesis under supervision of Prof. Tadeusz Jurkowlaniec, Institute of Art,
Polish Academy of Sciences

ABSTRACT

In this work, an attempt was made for the first time to comprehensively elaborate on six Gothic tombs commemorating the kings of Poland: Władysław I Łokietek (d. 1333), Casimir III the Great (d. 1370), Władysław II Jagiełło (d. 1434), Casimir IV Jagiellon (d. 1492), Jan Olbracht (d. 1501), and Bolesław Chrobry (d. 1025). The first five are located in the cathedral in Cracow, the last, not preserved, in the Poznań tomb. Limiting the subject to these tombstones has its justification in the type of funerary monument – a tomb with a canopy – and its connection in the Kingdom of Poland with royal burials. In other countries, the rule that the canopy tomb commemorated the anointed deceased kings was not so strictly adhered to.

The subject of research outlined in this way influenced the division of this work, which consists of two main parts, i.e. synthesis and catalogue of tombstones. The first part is divided in such a way as to discuss the individual elements of the tomb structure (tomb slabs, side walls, canopies) along with their iconography, showing their specificity on the widest possible comparative background.

The first part begins with chapter 1. - *Introduction* (divided into two subsections: *Burial in the Church* and *Burials in the Cathedrals in Poznań and Cracow*), in which I present the burial place, which was the cathedral church, and the location of royal tombstones in both cathedrals. Their location was influenced by many factors: m.in the architecture of the cathedral buildings, the arrangement of the altars, the location of the tomb of Saint Stanislaus. In Chapter 2. – *Figures of Rulers on the Tomb Slabs. Standing-Lying Posture. Portrait* – raises the issue of the tomb slab and the figure depicting the king. First, I outline the genesis of placing the image of the deceased on the slab, the top of the tomb, then the problem of the standing-lying posture. This is also related to the issues of the portrait (pseudo-portrait) of rulers and striving for more and more realistic depiction of faces, which culminated in the images of Władysław II Jagiełło, and Casimir IV Jagiellon chiseled by Veit Stoss. The realism of the latter was so far-reaching that many researchers believed that the sculptors relied on death masks removed from the faces of monarchs.

In Chapter 3 – *Tomb Slabs. Images of Kings and their Symbolism* were presented primarily regalia and their symbolic meanings, having a huge impact on the understanding of royal tombstones. The king, as an anointed one, was the image of God - "Rex imago Dei". The objects he held in his hands and wore (scepter, apple, crown, cloak, sword, armor, rings) distinguished him and emphasized that he represented the immortal *dignitas* during his lifetime. They also reminded that in his conduct he was guided by virtues (for the good of his subjects) such as: justice, prudence, fortitude (chivalry), defense of the weaker (orphans and widows), and also fought for Christ and his Church, To better understand the meaning of these objects, I show their role in ceremonies such as the coronation and funeral of the monarch in the Kingdom of Poland. I also briefly present the history of Polish medieval regalia, whose forms may or may not have influenced the shape of the insignia shown on the tombstones in Poznań and

Cracow (subsection 3.3). I also analyse the figures of lions and the dragon placed under the feet of Casimir III the Great and Władysław II Jagiełło.

In chapter 4: *Side walls of tombstones* - I deal with side walls of tombstones, both their artistic side and iconography, trying to find similar works for them in the art of the European Middle Ages. The first chronological tomb – Władysław I Łokietek contains very interesting representations on the side walls, which show the funeral liturgy and mourning the deceased. In my opinion, the people depicted there may be concrete historical figures, which I try to justify by referring to logical examples (tombstones of Henry IV Probus and Clement VI). The side walls of the tombstone of Chrobry were decorated with depictions of the apostles, the Annunciation, and the Coronation of Mary. This Marian-ecclesiological program, rare in royal tombstones, indicated that the tomb commemorated not only the first crowned ruler of Polish, but also the benefactor of the Poznań cathedral, whom the Poznań clergy took special care of after his death. In particular, difficulties in interpretation are caused by the depictions of men on the walls of the tomb of Casimir III the Great. Here it is not easy to determine whether they are specific people. This is probably a representation of the royal council. The tombstone of Władysław Jagiełło shows figurines of men-mourners holding shields with state coats of arms and the lands of the Kingdom of Poland and Lithuania. This unusual heraldic program repeats to a large extent the program of the seals of majesty of Władysław Jagiełło. A novelty is the coat of arms with the land of Wieluń placed on the tombstone. Perhaps this set of coats of arms was to illustrate the king's revindication merits. The figurines of dogs and falcons depicted at the pedestal of the tomb (something unheard of in the art of the European Middle Ages) are probably a reminder of the ruler's hunting passions (which Jan Długosz repeatedly mentions) and an indication of his high status. A repetition (with fewer coats of arms) of the heraldic program from the tombstone of Władysław Jagiełło and male holders can be found in the next tomb, Casimir IV Jagiellon. Here, however, they have been shown in a new style. Especially the

figures of mourners have become vivid and are characterized by great individualization (facial features). The extensive decoration program was abandoned by creating the tombstone of Jan Olbracht, which resulted, among others, in placing the tomb in an arcaded niche and giving it a desktop form. Theside walls are almost completely devoid of ornaments. The front wall is filled with an inscription praising the deceased king and mentioning the founders of the monument, Prince Sigismund and the king's mother, Elżbieta Rakuszanka.

In the 5th chapter - *Baldachimas* - divided into five subchapters, five canopies were described and analyzed (it is not known what the canopy over the tomb of Bolesław Chrobry looked like, if it existed at all), which in a special way distinguished the tombs of kings Polish. The first work of this type in the Reborn Kingdom was the tombstone of Władysław Łokietek. Unfortunately, this canopy has not survived (only fragments are known). In the case of the tombstones of Casimir III the Great and Casimir IV Jagiellon, I pay a lot of attention to the iconography of these elements of small architecture. Especially the second example, about capitals decorated with scenes with Christological and Marian overtones, required an in-depth analysis and comparisons with the works of, inter alia, Rogier van der Weyden. A break with the tradition of placing the tomb under the canopy was the placement of a gothic slab with the image of Jan Olbracht in a large niche enclosed by an arcade, which was already a Renaissance work.

In the second part of the work, six catalog entries are devoted to all the tombstones discussed. Basic data are collected there, including their history and research statuses. After the entries, I placed a summary of the bibliography of the subject. Illustrations are visible in a separate volume.